

UCZESTNICY POWSTANIA KOŚCIUSZKOWSKIEGO W PORTRETACH JÓZEFA GRASSIEGO

Wiosną 1797 roku do Żagania przybył Józef Grassi. Zjawił się tu, by namalować portrety Doroty Kurlandzkiej oraz dzieci Bironów: Wilhelminy, Pauliny, Joanny i Doroty¹. Do Żagania przyjechał malarz księcia Józefa, malarz Kościuszki i Małachowskiego. To, że portretował tak wybitne osobistości wyróżniało go znacznie na tle innych działających w Polsce artystów. Do tego jeszcze dochodziła legenda powstańca, który przez samego Kościuszkę został uratowany z opresji. To wszystko spowodowało, że otaczał go wówczas osobny kult i nie przeszkadzało wcale, że oprócz króla malował portrety Fryderyka Moszyńskiego i biskupa Ignacego Massalskiego.

Józef Grassi urodził się w Wiedniu 22 kwietnia 1775 roku². Tam też studiował w Akademii Sztuk Pięknych. W 1791 roku poseł polski F.K. Woyna zaproponował malarzowi, prawdopodobnie w imieniu króla Stanisława Augusta, przeniesienie do Warszawy. Tutaj jednak nie znalazł stałego poparcia ze strony monarchy i został zmuszony do związania się z wielkimi rodami magnackimi.

Prawdopodobnie brał udział w powstaniu 1794 roku. Jak głosi legenda został powołany do Gwardii Miejskiej w stopniu podoficera stojącego na czele dziesięciu ludzi. Wraz z nimi znalazł się w silnym ogniu, w zagrożeniu życia. Przypadkowo miał tam podjechać Tadeusz Kościuszko, który wymyślił specjalny rozkaz i odesłał Grassiego na tyły³.

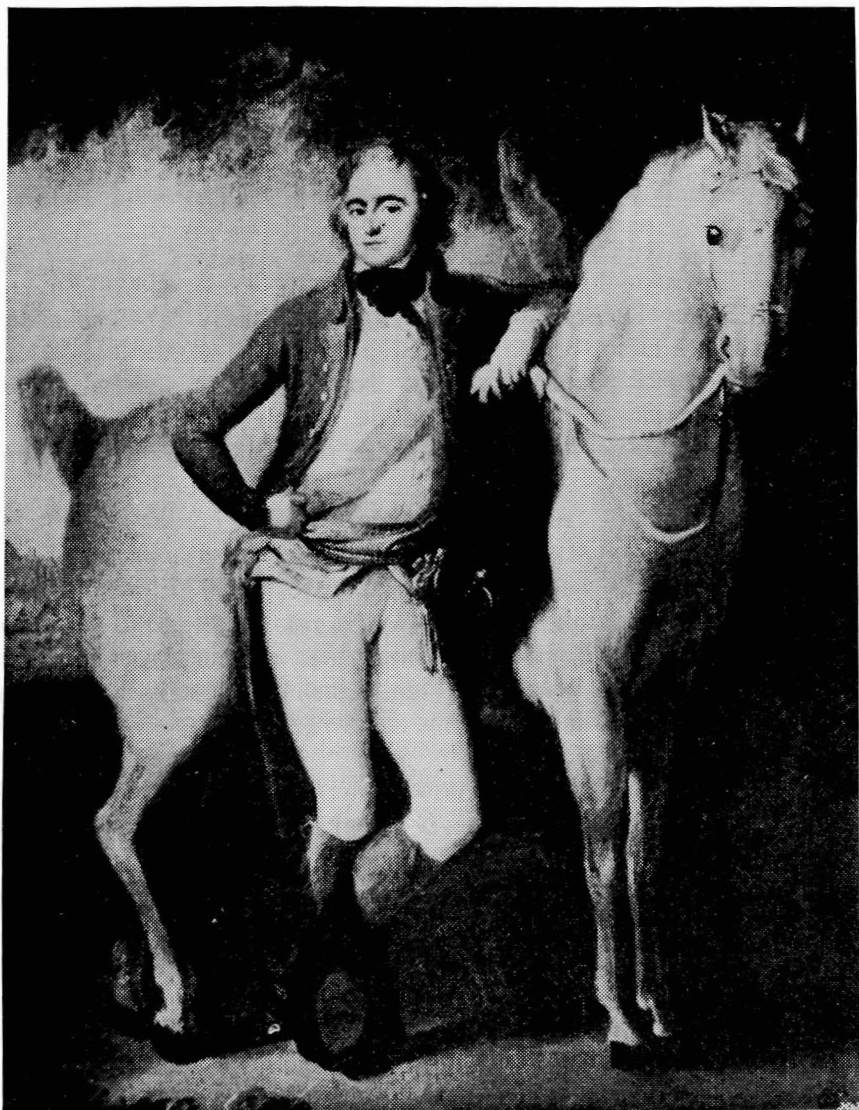
Już 23 kwietnia 1794 roku Grassi przybył do Karlsbadu, skąd przeniósł się do Wiednia. W nowych warunkach znaczną pomoc okazała mu księżna kurlandzka Dorota Biron. Prawdopodobnie to ona pomogła mu w uzyskaniu profesury w akademii drezdeńskiej i zdobyciu nowych zamówień⁴.

¹ J. P. M a j c h r z a k, *Żagański dwór Bironów i Talleyrandów*, (Szkic do portretu żagańskiego pałacu), w: *Żagań, Zeszyty Lubuskie LTK*, Zielona Góra 1981, s.56-58.

² Obszerne noty biograficzne dotyczące Grassiego: J. R u s z c z y ó w n a, *Grassi Josef*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t.2, Wrocław - Gdańsk 1975, s.459-466; J. L e p i a r c z y k, *Grassi Józef*, *Polski słownik biograficzny*, t.8, Wrocław - Warszawa 1959-1960, s.553-554.

³ J. M y c i e l s k i, *Nota ikonograficzna do szkicu W. Tokarza: Tadeusz Kościuszko 1746-1817*, w: *Portrety polskie*, pod red. J. Mycielskiego, Lwów 1911, t.1, z.2, str. niepag.

⁴ J. R u s z c z y ó w n a, op. cit., s.460.

*Fot. 1. J. Grassi, Portret księcia Józefa Poniatowskiego.
T. Rutowski, Józef Grassi" Sztuka: Miesięcznik
poświęcony Sztuce i Kulturze", R.1912, t.1, z.2.*

Od 1799 roku Grassi z większymi przerwami przebywał w Dreźnie, gdzie chory i zapomniany zmarł 8 stycznia 1838 roku.

Grassi po swoim osiedleniu w Polsce stosunkowo szybko zyskał dużą popularność. Wszystko co wychodziło z jego pracowni było dla ówczesnego świata artystycznego w Warszawie wyrocznią mody. Zaraz znajdowało swoich kopistów, naśladowców i interpretatorów. Nic więc dziwnego, że portretowanym przez Grassiego chciał być każdy, nawet król.

Portrecistą był Grassi o poziomie prawdziwie europejskim. Malował płynnie, ze zróżnicowaną fakturą. Dla jego portretów charakterystyczna była swoboda układu postaci, miękki i ładny bieg linijnej arabeski, łagodne przejścia światłocieniowe i barwne rozluźnione faktury. Wyraźny był u niego wpływ portretu angielskiego, zwłaszcza malarstwa Joschua Reynoldsa i Thomasa Gainsborougha. Z tego źródła właśnie wywodzą się zamglone tła pejzażowe o nastrojowych efektach światła⁵. Na pejzażowe tła Grassiego składały się takie rekwizyty jak korony drzew, skaliste formacje, architektoniczne motywy, kwiaty, niebo, zwykle zasnuwane chmurami. Właściwy artyście sentymentalizm oddziaływał także na treść jego portretów określanych wyrazem egzaltowanej zadumy, smętku i słodczy właściwej tworem preromantyzmu. Urok, powabność, elegancja i gest pełen wdzięku to główne czynniki nastrojowe w jego klasycystycznej i jednocześnie preromantycznej sztuce⁶. Elementy te służyły mu głównie do charakteryzowania arystokratycznych działaczy obozu reform i członków Sejmu Czteroletniego.

Znamienne dla twórczości Grassiego są dwa portrety księcia Józefa Poniatowskiego. Jeden z nich z 1787 roku przedstawia młodego księcia przy koniu na tle drzewa i namiotu (fot.1). Powstał on prawdopodobnie pod wpływem portretu księcia Walii pędzla Gainsborougha. Drugi portret wyobrażał księcia opartego na szabli, na tle częściowo architektonicznym, nawiązującym do bitwy pod Sabacz (fot.2). Ten portret stał się podstawą znanych, ujętych w popiersiu portretów księcia, przedstawiających go w mundurze ułanów królewskich. Książę Józef został tu namalowany z twarzą łagodną, o aksamitnych oczach i przypomina czarujących angielskich młodzieńców z charakterystycznych dla tamtych czasów wizerunków⁷.

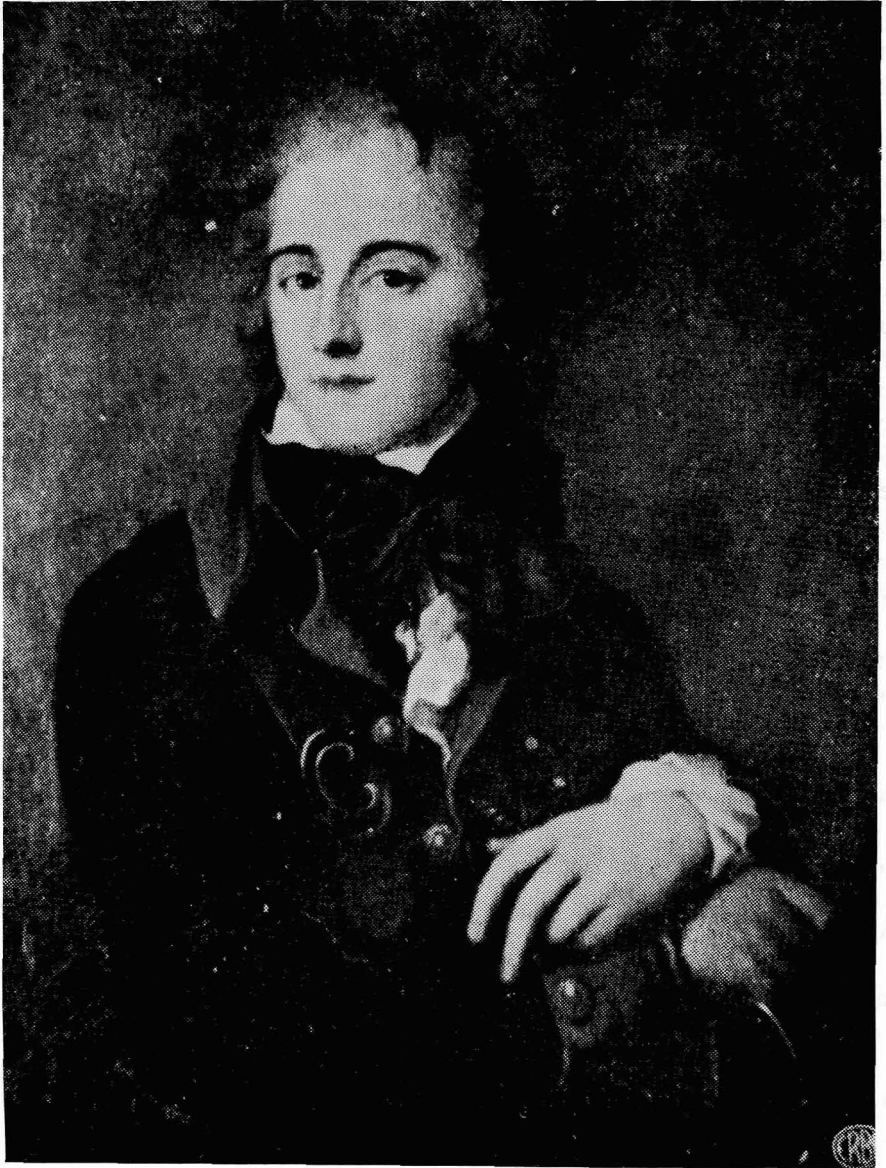
Wpływy angielskiego malarstwa portretowego uwidoczniły się znacznie w portrecie Stanisława Kostki Potockiego, działacza politycznego, pisarza i polityka, który już na początku powstania, w lipcu 1794 roku, został aresztowany przez policję austriacką i osadzony w czeskiej twierdzy Josephstadt. Z tej przyczyny Potocki bezpośrednio w powstaniu udziału wzięć nie mógł. Na portrecie powstałym w 1792 roku Grassi przedstawił go na tle

⁵ *Malarstwo polskie. Oświecenie, klasycyzm, romantyzm. Zarys historyczny* S. Kozakiewicza, Warszawa 1976, s.26-27.

⁶ T. D o b r o w o l s k i, *Nowoczesne malarstwo polskie*, t.1, Wrocław - Kraków 1957, s.62-63.

⁷ I b i d e m, s.66.

malowniczego pejzażu (fot.3), przy armacie, w mundurze generała artylerii wojsk polskich, którą to rangę otrzymał w czasie wojny z Rosją. I tutaj, podobnie jak w innych portretach, w których malarz powołuje się na czyny

Fot.2. J.Ch. Lampi, Księżę Józef Poniatowski (kopia obrazu J.Grassiego).
T. Rutowski, Józef Grassi" Sztuka: Miesięcznik
poświęcony Sztuce i Kulturze", R.1912, t.1, z.2.

wojenne, czy też godność wojskową modela, ujawnia się tendencja do idealizacji, heroizacji, dodawania natchnionego wyrazu twarzy portretowanej osoby⁸.

Fot.3. **J. Grassi**, Rysunek przygotowawczy do portretu Stanisława Kostki Potockiego (Gł. Ryc. Biblioteki PAN im. Ossolińskich we Wrocławiu). **J. Ruszczyćówna**, Portrety polskie Józefa Grassiego, "Biuletyn Historii Sztuki", R.1954, nr2.

⁸ **S. Lorentz**, **A. Rottermund**, *Klasycyzm w Polsce*, Warszawa 1984, s.276, tab. XXI; **J. Ruszczyćówna**, Portrety polskie Józefa Grassiego, "Biuletyn Historii Sztuki", R. 1954, nr 2, s.267.

*Fot. 4. J. Grassi, Portret Tadeusza Kościuszki.
Portrety polskie, pod. red. J. Mycielskiego,
Lwów, t. 1, z. 2.*

Grassi portretował wiele postaci ówczesnego obozu patriotycznego, późniejszych uczestników powstania. Wśród jego modeli znajdziemy Michała Kleofasa Ogińskiego (1792/3), Krzysztofa Dunin Karwickiego (1792/3), Stanisława Mokronowskiego (1792/3), Michała Wielhorskiego (1792/3). Bliskie związki malarza z obozem kościuszkowskim znajdują potwierdzenie dzięki zachowaniu się takich prac jak portrety braci Ilińskich: Józefa Augusta i Janusza (1792).

Niewątpliwie największe zasługi położył jednak Grassi portretując samego Tadeusza Kościuszkę.

Aż po rok 1790 nie ma portretów przyszłego przywódcy powstania. Dopiero po wojnie w 1792 roku imię generała staje się głośniejsze i od tej chwili powstaje cały szereg portretów. Jednym z najwcześniejszych i zarazem najpiękniejszych jest powstały w 1792 roku wizerunek pędzla Józefa Grassiego (fot.4.). Grassi zdecydowanie heroizował Kościuszkę, malował go z uczuciem podziwu i zapału. Chcąc uwydatnić bohaterstwo generała, artysta ubrał go w fantastyczną zbroję, jakiej sam Kościuszko nigdy nie nosił i włożył mu w rękę szablę, którą bohater ociera białą chustką z ociekającej krwi. Twarz Kościuszki, mimo znacznego podobieństwa, jest wyraźnie odmłodzona i wyidealizowana. Generał niby w jakiejś heroicznej sielance stoi oparty prawą ręką o skałę na tle nieco chmurnego nieba i drzew. Postać ustawiona jest w profilu ze zwróconą nieco wprost głową. Na skale po lewej stronie leży hełm z zamkniętą przyłbicą udekorowany wieńcem z wawrzynu. Cała postać zakuta jest w stalową zbroję i tylko koło szyi widać biały miękki kołnierzyk i czarną jedwabną krawatę. Na czerwonej wstędze zawieszony jest amerykański order Cyncynata. Przez ramię biegnie szarfa z jasnobłękitnego jedwabiu zawiązana w puszyste sute fałdy na lewym boku. Bardzo dobrze namalowana głowa odcina się wyraźnie na tle nieba. Ciemne bujne włosy spadają w miękkich kosmykach na czoło i szyję. Znany dobrze zadarty nos Kościuszki mocno został upięszony, a oczy łagodne i nieco smętne spoglądają w prawą stronę⁹. Ten wizerunek chętnie był później naśladowany. Czynił to sam Grassi, ale robił to także Franciszek Smuglewicz i Kazimierz Wojniakowski¹⁰.

O wiele bardziej niż portret w zbroi rozpowszechnił się inny obraz Grassiego przedstawiający naczelnika w mundurze generalskim (fot.5), z wysokim oblamowanym kołnierzem, ze szlifami na ramionach i z orderami *Virtuti militari* i *Cincinata* na piersiach. Portret ten został wykonany zapewne po 1794 roku, a znany jest głównie ze sztychów Fryderyka Johna i Josepha Kapelera. Powtarzał go Józef Szymon Kurowski¹¹.

⁹ J. M y c i e l s k i, op. cit.

¹⁰ M. G u m o w s k i, *Portrety Kościuszki*, Lwów 1917, s.13 i 14.

¹¹ *I b i d e m*, s.15.

Fot.5. F. John, Portret Tadeusza Kościuszki wg obrazu J. Grassiego.
M. Gumowski, Portrety Kościuszki, Lwów 1917.

THADDÄUS KOŚCIUSZKO,

Oberfeldherr der polnischen Armee,

gestorben d. 15. Oct. 1817.

Fot.6. Ch. W. Bock, Portret Tadeusza Kościuszki wg obrazu J. Grassiego.
M. Gumowski, Portrety Kościuszki, Lwów 1917.

Fot. 7. A. Oleszczyński, Portret Tadeusza Kościuszki.

F. Konieczny, Tadeusz Kościuszko: na setną rocznicę zgonu Naczelnika. Życie - Duch - Czyn. Warszawa 1917.

Innym, znanym tylko z litografii Jeana Baptisty Mauraissa (1826) i stalorytu Bartoniera (1828), portretem Grassiego jest obraz przedstawiający Kościuszkę w futerku i w czapce z piórem¹².

Niewątpliwie jednak najbardziej rozpowszechnionym jest inny portret Kościuszki pędzla Grassiego. Przedstawia on Naczelnika w czapce wolności i krakowskiej sukmanie przepasanej rzemieniem od ładownicy (fot.6). Oryginału nie znamy. Zachowało się jednak wiele kopii olejnych, a do najlepszych reprodukcji zaliczyć należy rycinę Gabriela Fiesingera robioną według rysunku Gustawa Tauberta. Portret ten powtarzany był też przez Christiana Wilhelma Bocka. Widzimy tu Kościuszkę o rysach grubych i kanciastych, z zadartym nieco nosem i sterczącymi kośćmi, który mimo to ujmuje swoim szlachetnym wyrazem twarzy, delikatnym uśmiechem i marzycielskimi oczyma. Ten portret w wiejskim polskim stroju, z francuską czapką na głowie i amerykańskim orderem na piersiach, znajdował w całej Europie około 1830 roku licznych naśladowców i doczekał się szeregu przeróbek, które nawet trudno wymieniać.

Spośród nich najgłośniejszy stał się staloryt Antoniego Oleszczyńskiego (fot.7), który co prawda nigdy nie wspominał o Grassim, podając, że wykonał go za wskazówkami przyjaciela Kościuszki - Piotra Józefa Zeltnera¹³, ale podobieństwo jego ryciny z portretem Grassiego jest tak uderzające, że nie pozostawia żadnych wątpliwości.

Echa tego ikonograficznego wzoru stworzonego przez Grassiego znajdziemy także w popularnym portrecie konnym Tadeusza Kościuszki namalowanym w 1879 roku przez Juliusza Kossaka, czy wreszcie w wizerunku Kościuszki pędzla Wojciecha Kossaka w Panoramie Raclawickiej.

¹² *Ibidem*, s.42.

¹³ *Ibidem*, s.44.

Dariusz DOLAŃSKI

*DIE TEILNEHMER DES KOŚCIUSZKO-AUFSTANDES
IN PORTRÄTS VON JÓZEF GRASSI*

Zum Künstlerkreis des Żaganer Schlosses gehörte u.a. Józef Grassi, der auf den Biron-Hof im Frühling 1797 gekommen war. Nach Żagań kam einer der bekanntesten Warschauer Maler der Stanislaus-Epoche, einer der Porträtmaler von Kościuszko selbst.

Grassi malte Porträts von vielen bekannten Personen des polnischen öffentlichen Lebens, die später am Aufstand teilgenommen haben. Unter seinen Modellen finden wir Michał Kleofas Ogiński (1792/3), Krzysztof Dunin Karwiczki (1792/3), Stanisław Mokronowski (1792/3), Michał Wielhorski (1792/3). Enge Zusammenhänge des Malers mit dem Kościuszko - Lager finden ihre Bestätigung dank Aufbewahrung solcher Arbeiten wie die Porträts von Gebrüdern Iliński: Józef August und Janusz (1792). Eine große Leistung hat jedoch Grassi vollbracht, indem er ein Porträt von T. Kościuszko selbst gemalt hat. Wir kennen 3 Versionen von dem Kościuszko-Porträt, die dieser Künstler gemalt hat. Die erste stellt den Anführer im Harnisch, die zweite in der Uniform eines Generals und die dritte im Bauernrock. Grassi hat den Führer des Aufstandes wirklich als einen Helden betrachtet; er malte ihn mit Begeisterung und Eifer.

Die Porträts von Grassi waren oft kopiert und inspirierten viele Maler, andere Bildnisse von T. Kościuszko zu schaffen.